

УДК:343.985

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСВІДУВАННЯ ОСІБ

Даниленко А. В., Савчук Т. І., Купріянова Л. С., Гусева В. О.

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна

В статті наведено особливості проведення освідчення осіб при розслідуванні статевих злочинів відповідно до нового КПК України. Розглянуті характерні ознаки та приводи проведення освідчення, а також судово-медичної експертизи живих осіб.

Ключові слова: живі особи, освідчення, судово-медична експертиза, статевий злочин.

Кримінальні правопорушення, які посягають на життя та здоров'я особи залишаються досить розповсюдженими. Так, тільки за 9 місяців 2012 року було зареєстровано 13 898 таких злочинів, а також 1019 злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи [1]. Крім того, питання, пов'язані із розкриттям злочинів проти здоров'я особи, набувають особливої актуальності у світлі інтеграції нашої держави у Європу, яка вимагає не лише покращення роботи правоохоронних органів у протидіянні злочинам, а і суворого дотримання прав та свобод особи під час проведення досудового розслідування. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) вимагає суттєвих змін у діючому кримінальному процесуальному законодавстві, у зв'язку з чим виникає ряд питань, пов'язаних із процесуальними та тактичними особливостями проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Однією з таких проблем є процесуальні особливості проведення досліджень стосовно живої особи. На даний момент у практичній діяльності правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень, які посягають на життя та здоров'я особи або на статево-вільність і статево-недоторканість особи, нерідко виникають питання, пов'язані із проведенням освідчення або судово-медичної експертизи (далі СМЕ) живих осіб (наприклад, потерпілих, підозрюваних, свідків, обвинувачуваних).

Слід вказати, що питання стосовно дослідження живої людини розглядалися у роботах таких науковців, як А. Я. Дубинського, Є. Д. Лук'янчикова, Г. Ю. Торбіна, К. Ю. Чаплинського, Т. Н. Шамонової, С. А. Шейфера та ін. Безумовно, зазначені дослідження мають важливе значення для науки, але в умовах формування нового кримінального процесуального законодавства виникає ряд суперечливих питань, які зумовлюють актуальність даного дослідження.

Отже, освідчення – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в огляді тіла людини для вирішення питань, що мають значення для кримінального провадження. Так, новий КПК України передбачає, що слідчий, прокурор здійснює освідчення підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їх тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити СМЕ. Але, якщо КПК України 1960 року передбачав два види освідчення: слідче та су-

дово-медичне, які відрізнялись завданнями, суб'єктами, які їх проводили та документами, які складались за результатами процесуальної дії, то в новому КПК України відсутнє таке чітке розмежування. Проте в коментарії до статті 241 нового КПК України вказується, що освідування як слідчу (розшукову) дію необхідно відрізнити від освідування судово-медичного. Для провадження слідчого освідування не вимагається спеціальних медичних пізнань. При провадженні ж судово-медичного освідування необхідні спеціальні знання в галузі медицини, оскільки вирішенню підлягають спеціальні питання. У свою чергу, судово-медичне освідування не слід отожднювати із судово-медичною експертизою, яка призначається і проводиться у порядку, передбаченому ст. 242 КПК України, результати якої оформляються висновком експерта [2, с.617]. А. А. Меденцов виділяє наступні приводи для призначення судово-медичної експертизи живої особи: 1) під час експертизи тілесних ушкоджень для встановлення їх наявності, особливостей і ступеню тяжкості; визначення ступеню втрати загальної і професійної працездатності; оцінки стану здоров'я, симуляції, дисимуляції, агравації, штучних хвороб і калічення членів; виявлення рубців як наслідків ушкоджень чи хвороб; 2) під час експертизи стосовно спірних статевих станів для встановлення статі, статевої зрілості; порушення цілості дівочої пліви; для визначення статевої репродуктивної функції, а також вагітності і пологів, які відбулися; 3) під час проведення експертизи при статевих злочинах для встановлення факту насильного статевого акту, характеру і механізму виникнення ушкоджень під час його скоєння; визначення насильного статевого акту в спотвореній формі; виявлення розбещувальних дій щодо неповнолітніх, а також статевих зносин із особами, які не досягли статевої зрілості; зараження венеричною хворобою, СНІДом; 4) експертиза з інших приводів проводиться для встановлення віку; тотожності особи; у випадках спірного батьківства і підміни дітей, а також для встановлення факту і ступеню алкогольного сп'яніння [3].

Разом з тим, із викладеного не до кінця зрозумілим є місце, яке займає судово-медичне освідування серед процесуальних дій. В літературі існує дві точки зору щодо віднесення судово-медичного освідування до слідчих (розшукових) дій. Прихильники першої точки зору вказують, що таке освідування не може бути віднесено до слідчих (розшукових) дій, а проводиться в рамках СМЕ. Так, наприклад, С. А. Шейфер вважає, що воно не є самостійною слідчою дією і не може проводитися поза рамками судової експертизи, так як обстеження живих осіб шляхом медичного спостереження часто пов'язано з вирішенням складних завдань, які вимагають глибоких професійних пізнань [4, с. 24-25]. В. Г. Дрозд підтримує цю точку зору, зазначаючи, що, наприклад, визначення стану людини дещо виходить за межі освідування, оскільки потребує проведення відповідних ґрунтовних досліджень [5, с. 10]. Подібної позиції дотримуються Є. Д. Лук'янчиков та К. Ю. Чаплинський, зазначаючи, що визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися шляхом проведення СМЕ, а не освідуванням, адже остатнє не передбачає проведення будь-яких досліджень над людиною. Однак виділяють судово-медичне освідування як різновид освідування, яке проводиться судово-медичним експертом або лікарем для встановлення на тілі людини ушкоджень будь-якого походження [6, с. 125; 7, с. 250].

Іншої точки зору дотримується А. Я. Дубинський, вказуючи, на необов'язковість проведення СМЕ для вирішення завдань меншої складності (визначення стану

сп'яніння, виявлення зовнішніх змін організму людини тощо), які можуть бути встановлені без експертного дослідження [8, с. 91].

Враховуючи викладене, слід вважати більш правильною точку зору тих авторів, які вказують на необхідність проведення судово-медичного освідування лише в рамках СМЕ, а не як самостійної слідчої (розшукової) дії, адже в тому випадку, якщо в процесі освідування виникає потреба у застосуванні спеціальних знань в галузі медицини для виявлення слідів кримінального правопорушення, то достатнім буде залучення судово-медичного експерта чи лікаря (як при проведенні огляду місця події за наявності трупа), а не проведення самостійної слідчої (розшукової) дії – судово-медичного освідування.

Тому вважається обґрунтованим положення нового КПК України, яке передбачає можливість залучення під час освідування, у необхідних випадках, судово-медичного експерта або лікаря. Зі змісту статті можна зробити висновок, що такі випадки зумовлюються потребою у наявності спеціальних знань в галузі медицини для виявлення слідів злочину, якими можуть бути як тілесні ушкодження, сліди від операцій тощо, так і сліди біологічного походження, які залишились на тілі суб'єкта або зразки об'єктів біологічного походження, які необхідно відібрати у особи.

Так, при огляді тіла живої особи судово-медичний експерт або лікар звертає увагу слідчого на такі особливості, які не були помічені ним (наприклад, на незначний рубець або пігментовану ділянку шкіри, які могли бути наслідком видалення якої-небудь особливої прикмети); дає характеристику наявних на тілі ушкоджень; допомагає правильно описати виявлені ушкодження, точно вказавши їх локалізацію у відповідності з анатомічними даними про будову тіла людини; допомагає визначити форму ушкодження, його розміри, властивості, колір, здійснює дії, безпосередньо спрямовані на вилучення виявлених слідів злочину (крові, сперми тощо); консультує слідчого про обставини, які ним спостерігаються з точки зору медичних знань, роз'яснює причини і наслідки виявлених ушкоджень та інших слідів злочину, а також деяких видів особливих прикмет, висловлює припущення про час, механізм виникнення виявлених слідів, а також про можливе розташування потерпілого і злочинця в момент утворення на тілі обстежуваної особи тих чи інших ушкоджень; висловлює міркування про ті сліди і ушкодження, які можуть бути виявлені на тілі інших учасників злочину або на місці події [9].

Отже, зазначені суб'єкти залучаються до проведення вказаної слідчої (розшукової) дії лише як спеціалісти і самостійного письмового висновку за результатами дослідження не дають. Крім того, результати освідування (документація та об'єкти біологічного походження) можуть бути використані під час призначення проведення судових експертиз.

Необхідно вказати, що, на жаль, в кримінальних провадженнях по насильницьким злочинам, часто виникають запитання, які не можуть бути вирішені за допомогою освідування, навіть за участю спеціалістів у галузі медицини. А тому, у тих випадках, коли під час досудового розслідування у слідчого чи прокурора виникне необхідність у спеціальних знаннях для дослідження живої особи та з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, вони мають право призначити відповідну СМЕ.

СМЕ живої особи призначається шляхом винесення постанови, яка складається з таких частин: 1) вступної, у якій зазначається її назва; дата, місце її складання;

особа, яка її склала; 2) описово-мотивувальної частини, в якій надається короткий виклад фактичних обставин, які мають значення для експерта, при цьому недоцільним є наведення інформації, яка не пов'язана із проведенням призначеної експертизи; а також мотивування необхідності у спеціальних знаннях та призначення відповідного виду експертизи; 3) резолютивної частини, в якій вказується вид експертизи; експертам якої установи доручається її проведення; надається перелік запитань, на які необхідно отримати відповіді; та об'єкти, які надаються на експертне дослідження.

Слід також відзначити, що новий КПК України розширює можливості участі сторони захисту у процесі доказування під час кримінального провадження та надає їй право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи або звертатися до суду з відповідним клопотанням про залучення експерта (ст. 243 КПК України). А тому ініціювати проведення СМЕ має право не лише сторона обвинувачення (тобто, прокурор та слідчий).

Разом з тим, постанови про призначення відповідної експертизи для успішного її проведення та отримання необхідних результатів недостатньо, а тому на СМЕ живих осіб також повинні направлятися:

1) процесуальна документація, до якої відноситься протокол огляду місця події, протокол допиту потерпілого і/або підозрюваного, свідків, протокол освідування з відповідними додатками, якими можуть бути фототаблиці, аудіо- та відеозапис;

2) біологічні зразки для порівняльного дослідження, які відібрані, у тому числі і у процесі освідування (крові, слини, поту, змивів з різних частин тіла, сечі, сперми, піднігтьового вмісту та зрізів нігтів, волосся тощо);

3) медична документація (як та, що підтверджує факт звернення особи до медичного закладу для обстеження стосовно питання, яке стало приводом до початку кримінального провадження, так і інша документація з приводу досліджуваного питання).

Розглянемо деякі особливості проведення судово-медичної експертизи живих осіб з приводу статевих злочинів. СМЕ у даних випадках здійснюється згідно з інструкцією про проведення СМЕ, «Правилами проведення СМЕ з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи», процесуальним законодавством України [10]. Як вже вказувалось раніше, СМЕ проводиться за постановою слідчого, судді або прокурора. Але, якщо своєчасне отримання постанови про призначення СМЕ неможливе, вона проводиться за заявою потерпілих, їхніх батьків або законних представників неповнолітніх. Про проведення СМЕ судово-медичний експерт повинен негайно поінформувати органи слідства. У таких випадках дозволяється проведення експертизи обстежуваних без пред'явлення документів, які засвідчують особу (обов'язковим є попереднє фотографування обстежуваних). Експертиза осіб, які не досягли 16 років, проводиться при пред'явленні свідоцтва про народження в присутності батьків або законних представників. Характерним для СМЕ є збирання спеціального анамнезу, в якому повинні міститись такі дані: 1) для жінок: особливості менструацій, початок статевого життя, кількість вагітностей, кількість пологів, перенесені операції і хвороби; 2) для чоловіків: період статевого дозрівання, початок статевого життя, наявність шкідливих звичок, перенесені хвороби. Записані дані підписуються потерпілим. Також експертом вказуються особливості загального фізичного розвитку потерпілої особи, ступінь прояву вторинних статевих ознак, стан

зовнішніх статевих органів, стан ділянки анального отвору, наявність ушкоджень на тілі, результати лабораторних досліджень, дані консультацій фахівців [11].

У разі підозри на зґвалтування важливим під час проведення СМЕ є встановлення факту злягання, яке відбулося; визначення ознак фізичного насильства; оцінка медичних наслідків злочину (розлад здоров'я, настання вагітності, зараження венеричною хворобою). При проведенні СМЕ ретельно з'ясовуються всі обставини справи для виключення фактів симуляції, а також встановлення факту перебування потерпілої особи в безпорадному стані.

Під час розслідування справ про статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, метою судово-медичної експертизи є встановлення шкідливих наслідків для здоров'я неповнолітньої особи; визначення ушкоджень на тілі потерпілої особи, які могли бути нанесені під час статевого акту; характеристика психічного стану потерпілої особи [12].

При підозрі на розбещення неповнолітніх інформативними будуть обстеження статевих шляхів і лабораторні дослідження стосовно наявності венеричних захворювань. Але для початку кримінального провадження достатнім буде наявність сперми на одязі та факт зараження венеричною хворобою.

СМЕ з приводу зараження венеричною хворобою проводиться за участю лікаря-гінеколога (або уролога) та лікаря-дерматовенеролога. У даному випадку важливою ознакою СМЕ є встановлення давнини хвороби, наявність її у партнерів, а також дані медичної документації стосовно лікування потерпілої особи від даної хвороби [12].

Таким чином, враховуючи викладене, можна зробити висновок, що судово-медичне освідчування доцільно проводити лише в рамках судово-медичної експертизи, а не як самостійну слідчу (розшукову) дію. Судово-медичний експерт або лікар залучаються до проведення вказаної слідчої (розшукової) дії лише як спеціалісти і самостійного письмового висновку за результатами дослідження не дають. Крім того результати освідчування (документація та біологічні об'єкти) можуть бути використані при призначенні та проведенні судових експертиз. В статті розглянуті особливості призначення і проведення судово-медичної експертизи живих осіб з приводу статевих злочинів відповідно до нового КПК України та наведено особливості обстеження потерпілих при різних видах статевих злочинів з розмежуванням слідчого освідчування та судово-медичної експертизи.

Література:

1. Стан та структура злочинності за 9 місяців 2012 року. Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/ukdoccatalog/list?currDir=6710>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова - Х.: Право, 2012. - 768 с.
3. Меденцов А.А. Краткий курс лекций по судебной медицине [Электронный ресурс] / А.А. Меденцов. — Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. - 118 с.- Режим доступа: <http://vse-znaniya.com/sudebnaya-meditsina/sudebno-meditsinskaya-ekspertiza-jivyyih.html>
4. Шейфер С. А. Следственные действия: Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М.: Юридическая литература, 1981. – 128 с.
5. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. Г. Дрозд. – Київ, 2009. – 16 с.

6. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: [монографія] / Є.Д.Лук'янчиков – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.
7. Чаплинський К.Ю. Організаційні і тактичні особливості судово-медичного освидудання / К.Ю. Чаплинський // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2011. – № 1. – С. 248 – 252.
8. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы / А. Я. Дубинский; Отв. ред. Г. И. Чангули. – К.: Наукова думка, 1984. – 182 с.
9. Торбин Ю.К. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования [Электронный ресурс] / Ю.К. Торбин // Черные дыры в Российском Законодательстве – 2003. – № 2. – Режим доступа: <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>
10. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6.
11. Концевич І. О. Судова медицина / Концевич І. О. – Київ: «Лісся», 1997. – С. 480-517.
12. Бабанін А. А. Медичне правознавство / А. А. Бабанін, О. О. Миронова, О. В. Біловицький [та ін.] // Сімферополь: «Ната», 2012. – 552 с.

Даниленко А.В. Некоторые проблемные вопросы освидетельствования особ / Даниленко А.В., Савчук Т.И., Куприянова Л.С., Гусева В.О. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 180-185.

В статті представлені особливості проведення освидетельствования осіб при розслідуванні поведень злочинів в відповідності з новим УПК України. Розглянуті характерні ознаки і поводи проведення освидетельствования, а також судово-медичної експертизи живих осіб.

Ключевые слова: живые лица, освидетельствование, судебно-медицинская экспертиза, половое преступление.

Danilenko A.V. Some problem questions of examination of persons of / Danilenko A.V., Savchuk T.I., Kupriyanova L.S., Guseva V.O. // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 180-185.

In this article the authors analyze the main features of the examination of persons during the investigation of sexual offenses according to the new Code of Criminal Procedure. Also the authors characterize reasons and causes for carrying out the examination and forensic examinations of living persons.

Key words: living person, examination, forensic examination, sexual crime.